

HAMAR PÉTER
Móricz Zsigmond, a „riporter”

I.

1910 húsvétján a Szatmár megyei Ökörítón bált rendeztek, és a falu előljárói beszegették annak a csürnek a nagykapuját, ahol a zenészek muzsikáltak, nehogy valaki belépti díj megfizetése nélkül jusson be a táncolók közé. Amikor tűz ütött ki odabent, csak kevesen tudtak kimenekülni az épületből. Háromszáznál többen pusztultak el a vészben. Móricz a *Nyugat* 1910. október 16-i számában írt az esetről, s ez a dolgozat áll annak a gyűjteménynek az élén, amely 1958-ban jelent meg *Riportok*¹ címmel, és tartalmazza az író főként hírlapokban megjelent közéleti cikkeit. Ezt a szövegegyüttest láthattuk viszont az újabb életműkiadás részeként 1989-ben.² A korábbi kiadást is gondozó Nagy Péter nem látta okát, hogy – néhány technikai elemet leszámítva – változtasson a közlésre szánt írások körén.

Ám az *Ökörítő* címmel megjelent tanulmány úgy született, hogy Móricz maga 1910-ben nem járt a faluban; az esetről, annak részleteiről és következményeiről csak hírlapi és egyéb forrásokból értesült. Mindez semmit sem von le írásának értékéből, de a körülmények nyilvánvalóvá teszik, hogy nem riportot írt. Riportot írni a helyszíntől 320 km távolságból nem lehet. A szövegnek tehát az említett műfajhoz semmi köze.

Az elbizonytalanodó szerkesztő is érzi, hogy ingoványos terepre tévedt, és felteszi a kérdést a kötet utószavában: „Riport ez vagy vezércikk?”³ A megválaszolatlanul hagyott kérdésre azt mondhatjuk, sem egyik, sem másik: valahol félúton jár az irodalmi szociográfia és az esszé között, a megjelenített paraszti világra vonatkozó ismereteit Móricz döntően gyermekkori tapasztalatai és népköltészeti gyűjtőútjai során szerezte.

Annak érzékeltetésére, hogy a *Riportok* cím alá besorolt cikkgyűjtemény milyen műfajleméleti dilemmák elé állítja az olvasót, emeljük ki – némileg önkényesen, de jó okkal – az *Államiak*⁴ című, a *Magyarország* 1933. június 18-i számában megjelent írást! Az első kérdés, ami a szöveg olvastán adja magát: a publicisztika vagy a szépirodalom kritériumrendje alapján kell-e közelítenünk hozzá? S rögtön a következő,

¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok* I–IV. S. a. r. NAGY PÉTER. Budapest, 1958. Szépirodalmi Könyvkiadó

² MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok* I–III. Szerk. NAGY PÉTER. Budapest, 1989. Szépirodalmi Könyvkiadó

³ NAGY PÉTER: Utószó a *Riportok* I. kötetéhez. In: MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok* I., 1958, 376. [NAGY PÉTER, 1958.]

⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: *Riportok* III. 1958, 356–359. [MÓRICZ, 1958.]

ha az elsöre tudunk egyáltalán kielégítő választ adni: melyik műfaj sajátosságai határozzák meg az írás logikai-esztétikai rendjét?

Az *Államiak* egyetlen jelenetre szorítkozó világát négy, ugyanabban a vonatkupéban utazó, egymással szemben ülő utas beszélgetése képezi. Közülük kettő a vasútnál alkalmazott fizikai dolgozó, a harmadikról annyit tudunk meg, hogy „fuvarosféle”, a negyedik pedig az a szegény öregasszony, aki hallgatója a másik három beszélgetésének, és csak a legvégén szólal meg.

Az első kérdés megválaszolásához támpontul említhetjük a filmművészetből ismerős dilemmát: hol a határvonal dokumentum és fikció között. Ott sem könnyű a válasz, az irodalom esetében pedig még nehezebb. A dilemma megoldására az írott szövegben a narrációs megoldás tanulmányozása adhat segítséget. A publicisztika esetében markánsan meg kell jelennie a „narrátornak” vagy a riporter, vagy a tudósító, vagy például egy vezércikk esetében a véleménymondó személyében, aki körüljárja vagy megítéli a vizsgált társadalmi jelenséget. A publicista nem bújhat el egy személytelen elbeszélésforma mögé, nem léphet hátra az egyes szám harmadik személyű megjelenítés neutrális kényelmességébe. Erre a személyes megszólalásra, kvázi a cikkíró dominanciájára van szükség akár egy közéleti személyiség portréjának megrajzolása, vagy egy élménynapló közreadása során is.

E distancia révén az *Államiakat* kiemelhetjük a publicisztika köréből, és átutalhatjuk a szépirodalom világába. A narrátor ugyanis ebben az írásban személytelen; az egyes szám harmadik személyben megszólaló beszélő szinte észrevétlen: a négy oldalas szöveg bevezető néhány sorában felvázolja a szituációt, és a későbbiek során csak a nézőpont-változásokkor bukkan fel egy-egy félmondat erejéig, s néha nem is kielégítően, mert a két vasutas figuráját a megszólalásuk alapján olykor nehéz megkülönböztetni. Minden további a négy szereplő párbeszéde, amely a munka-kereset-megélhetési lehetőségek témája körül forog. Szavaikból kirajzolódik a gazdasági válság okozta, már-már elviselhetetlen élethelyzetük, kilátástalanságuk és elkeseredettséjük.

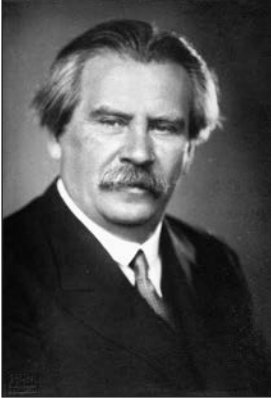
Ha az írást mégiscsak riportszerű megközelítésben akarjuk értelmezni (amelyet a cselekménytelenség és a téma felkínál), akkor a személytelen beszélőben egy néma szereplőt kell feltételeznünk, aki ötödik utasként végighallgatja, majd később lejegyzí a beszélgetést, bár ilyesmire vonatkozóan explicit formában semmiféle utalást nem találunk a szövegben.

Riportról mégsem beszélhetünk, mert hiányzik az, amit *riportszituációnak* nevezünk. A narrátor-beszélő, ha egyáltalán valószínűsítjük jelenlétét, nem riporter, hanem passzív részvevő. Ő a hallgatózó, a négy utas pedig tudtán és akaratán kívül válik (vagy válna) riportalannyá.

A fiatal Móricz (1903)

A szöveg külső formájában a drámai szcenírozás jeleit mutatja, hiszen mindvégig párbeszéd. A történések egyetlen, folyamatos jelenetként foghatók fel, ugyanakkor a konfliktusos mozzanatok teljes hiánya miatt el is távolodik a dramatikus formától. A szövegformálás mindvégig a szépirodalmi jelleget hangsúlyozza. Erre utal a párbeszéd stílusán hibátlan formája. Hiányzik belőlük a mindennapi beszédet jellemző hevenyészetség és töredezettség, a szöveg erősen a megszerkesztettség benyomását kelti. Kitérők nélkül, flottul, a „riporteri logika” rendjét követve formálódik. Az egész nem egy beszélgetés spontánul alakuló formáját tükrözi, bár a szöveg ezt sugallja az olvasónak, hanem „maché” eredménye.

Mórícz Zsigmond 1935-ben.
(Fotó: Székely Aladár)

Az *Államiak* tehát nem riport, talán inkább a tárca-jelleg felé mutat, azaz intermediális jelleget ölt. Ugyanazt tapasztaljuk itt, amit a *Riportok* gyűjtőcím alatt futó írások jelentős hányadában: Mórícz nem ragaszkodik a tiszta formákhoz, szabadon társítja egy-egy cikken belül a különböző műfajok jellemző jegyeit, és sokszor inkább írói ösztöne, találegonysága, intuíciója vezérli az esztétikai megformálásban, mint a hagyományos kritériumrendszerek. A műfaji ambivalenciákról Nagy Péter is említést tesz az egyes kötetekhez írt megjegyzéseiben.

Kétségtelen, hogy a műfajelmélettel kapcsolatos fenn tartások folyamatosan jelen vannak az esztétikai közbeszédben, néha a teljes elutasításig. Ez utóbbi azon alapul, hogy képviselői szerint az egyes zsánerek megbízható izolálása megvalósíthatatlan. Ám bizonyos esetekben – mint például a Mórícz-életműkiadás során – elkerülhetetlenné válik a határvonalak kijelölése, a gyűjtőszempontok kiválasztása. A szerkesztő(k) döntékényszer elé kerül(nek). Ennek következtében az író rövidprózaíráseinak egy része az *Elbeszélések* kötetekbe, más részük a *Riportok*ba került. De e művelet során sok furcsa, erősen kifogásolható döntés született.

Az *Államiak* sorsa jól példázza ezt! Az inkriminált írás műfaji elemzésében kifejtett dichotómia sajátos bújócskajelleget eredményezett az említett sorozatokban való közzlése során. Először a kék, dombornyomattal ellátott fedelű első sorozat hozta az *Elbeszélések 1930–1933* című 1955-ben kiadott gyűjteményben,⁵ majd ugyanennek a sorozatnak az 1958-ban megjelent *Riportok 1930–1935* kötetében bukkan fel újra. Néhány évvel később viszontlátjuk a Magyar Helikon sorozatának *Elbeszélések 1926–1933* kötetében.⁶ Majd az ez idáig utolsó életműszéria közölte az *Elbeszélések III.*-ban,⁷ ismételt színeváltozására pedig ugyanezen kiadás 1990-es *Riportok III.* kötetében került sor.

Háromszor tehát elbeszélés, kétszer riport! A helyzet pikantériáját az adja, hogy Nagy Péter (leszámítva az 1974-es kötetet) sorra feltűnik, mintegy önmagával vitakozva, szerkesztőként vagy társszerkesztőként.

⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Összegyűjtött művei, 5. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

⁶ MÓRICZ ZSIGMOND regényei és elbeszélései 11. Budapest, 1964. Magyar Helikon.

⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: Elbeszélések III. Budapest, 1974. Szépirodalmi Könyvkiadó.

Ha az *Államiak* egyedi eset lenne, szót sem érdemelne, de *teljes mértékben hasonló sorsra jutott* az öt kiadványt alapul véve további tizenegy írás! Ezek a következők: *Hazaítta magát* (1915), *Diskurálás a hű szeretetről* (1918), *A miatyánk* (1934), *Történetek egy vérbeli vadászról* (1934), *Az orvos* (1937), *A megtért juh* (1937), *A kancsó bor* (1937), *A koca* (1938), *Noha* (1941), *Sárgaság* (1941), *A gavallér huszár* (1941). A legfeltűnőbb, hogy e listán ott szerepel a *Diskurálás a hű szeretetről* is, holott ennek műfajiságát Móricz maga nyilvánította ki azzal, hogy besorolta *A tűznek nem szabad kialudni* című 1916-os kötetébe, amelynek alcíme: *Novellák a háborús időkből*.

Nagy Péter az 1958-as *Riportok I.* utószavában jelzi, hogy „nem egy esetben vajmi nehéz lenne eldönteni, riport vagy elbeszélés-e az, amit olvastunk?”⁸ Hasonlóan vélekedett Réz Pál is abban a kötetben, ahol az író korábban sehol nem közölt írásait gyűjtötte össze: „Móricz sohasem tartotta be a szigorú törvényeket, sok esetben lehetetlen lett volna megállapítani, hogy elbeszéléssel, riporttal, előadással van-e dolgunk.”⁹

Az említett nehézségek kétségtől fennállnak, bár hogy a szabályok „szigorúak” lennének, azt éppen a műfajok határát feszegető írások tagadják, a „lehetetlen” pedig jócskán megkérdőjelezhető tézis. A különbségtétel megkerülésére alkalmazott „tikitaka”, a hol ide, hol oda, végképp nem tekinthető szerencsés megoldásnak.

A szerkesztői tétováság bizonyítéka még, hogy van ezekben az ominózus kiadványokban megjelent cikkeknek egy további csoportja, amelyek újabb zavart eredményeznek. 1914-ben, Móricz két világháborús riportútja közül az elsőben született a *Játék a sáncárookban*, a *Sáríka*, a *Kétszáz lángos*, a *Pár szó* és a *Finnyásság*. Ezek, bár erőteljesebben novellisztikus műfaji jegyeket mutattak, mint a korábban felsoroltak, már csak a *Riportok* között szerepelnek, nem kerültek át az *Elbeszélések* közé is. Vajon miért?

Bennük a riportjellegnek nyomát sem lelhetjük. Nem jellemző rájuk a riportszituáció, reporter helyett az egyes szám harmadik személyű narrátor közvetítésével tárul fel az egyágú, kitérő nélküli cselekmény, a poénra kivezetett, rövid történetek egyetlen motívum köré épülnek. Olyanok, mintha a *tárcanovella* műfaji szabályrendszerének az illusztrálására születtek volna. Novellák tehát, napilap-közlésre szánva, azaz sokkal inkább az *Elbeszélések* kötetbe illenének, mint a *Riportokba*.

Az *Elbeszélések* összeválogatása egyébként mindhárom sorozat esetében azt igazolja, hogy a szerkesztők a gyűjtőcímben szereplő fogalmat *tág értelemben* használták, azaz a novellákat is beletartozónak tekintették. Ez a szempont – különösen egy ilyen gyűjtemény esetében – akceptálható is. De ebben az esetben a tárcanovellákat is figyelembe kellett volna venniük, mert a fikcionalizáltság az uralkodó bennük nem a publicisztikai jelleg.

(Az Osirisnél 2000-ben jelent meg a kiadó Móricz Zsigmond összegyűjtött munkái sorozatában *Elbeszélések I–IV.* címmel egy teljesnek szánt gyűjtemény. Ez anynyiban tér el a másik háromtól, hogy közöl tucatnyi olyan elbeszélést is, amelyek megjelentek Móricz életében kötetforma keretei között, de a szocialista rezsimben

⁸ NAGY PÉTER, 1958. 376.

⁹ RÉZ PÁL: Bevezetés. In: Móricz Zsigmond hagyatékából. S. a. r. RÉZ PÁL Budapest, 1960. MTA Irodalomtörténeti Intézete, 9–10.

ideológiai-politikai okokból közreadásukat károsnak ítélték.¹⁰ Ez a fejlemény azonban nem érinti azt a problémakört, amelyről fentebb szó esett.)

Az *Elbeszélések* gyűjtőcím végső soron nem vezeti félre az olvasót, annál inkább elmondható ez a *Riportokról*. Ha a szóban forgó 480 írást műfajilag egyenként megvizsgálva az eredményt regiszterbe foglalnánk, meglepő eredményre jutnánk. A tiszta típusú és a kisebb engedmények árán még a riportműfaj körébe sorolható írások száma ugyanis a felét sem tenné ki a szövegkorpusznak.

A *novellákon* és a *tárcanovellákon* kívül több más műfaj is képviselve van a *Riportok* között, bár azokra is érvényes a műfaji „határátlépések” gyakorlata. Egy részletező vizsgálat bizonyosan találna egyéb műfajokat is, de az alábbiak kétségkívül jelen vannak a gyűjteményben: *vezércikk, tudósítás, interjú, tárcsa, karcolat, portré, esszé, élménynapló, önéletrajzi vallomás, fiktív levél, anekdota, adoma*.

Ebből a műfaji sokszínűségből és az arányokból következően biztonsággal állíthatjuk: a *Riportok* gyűjtőcím félrevezető, tévesen orientálja az érdeklődő olvasót! Minden további szövegkiadás számára megfontolandó részint az uralkodóan novellisztikus jegyeket mutató írásoknak kizárólag az elbeszélés-gyűjteményben való közlése, valamint a fennmaradó cikkek számára egy kifejezőbb gyűjtőcím megkeresése. Íme, egy lehetséges változat: *Közéleti publicisztikai írások*.

II.

A publicisztikai és a szépirodalmi riport elsősorban a megformálás igényességében tér el egymástól és abban, hogy az utóbbinál a szerző több szubjektivitást engedhet meg magának. A műfaji kritériumok tekintetében egyébként nagyfokú az azonosság. (Az viszont az eltérő műfaji minőségek összemosását jelenti, ha a riportot, a tudósítást és az interjút azonos zsánerképletnek tekintjük.¹¹)

„A riportnak manapság két alapköve van, amelyek elengedhetetlen követelménynek számítanak: a szemtanúk beszámolója, valamint a helyszíni beszámoló.”¹² A teoretikus megállapítás a riportszituáció tartópilléire utal: az egyik oldalon a riportlányokra, akikben valamilyen szinten tudatosulnia kell szerephelyzetüknek; a másik oldalon a beszámolót megalkotó riporterre, aki nem külső, passzív szemlélő, hanem részese, aktív alakítója az információszerzési folyamatnak. Ezek a tényezők a jelenidejűség dimenziójában teremtik meg a riportszituáció koherenciáját.

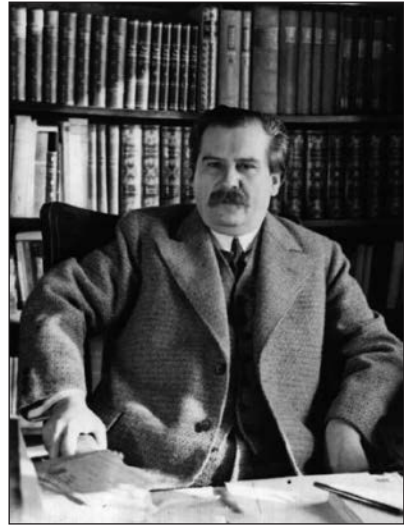
Móricz műfajhatáron billegő, majdnem-riportjai között van egy sajátos forma, amelynek jellemző darabja az *Éjjel az országúton* (1918). Ez a típus ugyanúgy nélkülözi a riportszituáció teljességét, ahogy azt a „hallgatkozó riport” (*Államiak*) esetében

¹⁰ A kiadvány szerkesztési elveiről Hegyi Katalin beszélt 2008. okt. 17-én egy nyíregyházi Móricz-konferencián. Előadásának szerkesztett szövege megjelent: HEGYI KATALIN: Torzítások és tények Móricz Zsigmond életútja és művészete körül. In: „Nyugat csapatjának keleti zászlója”. Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéséről. Szerk. MERCS ISTVÁN. Nyíregyháza, 2010. Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 85–92.

¹¹ A műfaji kérdésekben többnyire mértékadónak tekinthető Világirodalmi Lexikon (Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó) *riport* címszavának meghatározásában erre utaló törekvéssel találkozunk.

¹² SZARVAS ADRIENN: A riport műfaja. In: prherald.hu/a–a riport–műfaja/

láthattuk. Ennek az írásnak az eseménymenete röviden annyi, hogy a narrátor-író („kénytelen voltam éjjel tíz órakor elindulni a szép holdvilágnál gyalog”) menet közben találkozik egy sebesülése miatt leszerelt katonával, és közös útjukon faggatni kezdi. A beszélgetés a Móricznál jól ismert munka-kereset-megélhetési gondok téma körül forog. Ő maga nem tárja fel kilétét, de – mint a civil rendőr, aki adott helyzetben szolgálatba helyezi magát – átpozicionálja szerepét, és riporterként fogalmazza meg kérdéseit. Etikailag nincs ebben kifogásolható, de ez mégis inkább a szépíró élménygyűjtése, és a katona öntudatlan riportalanyisága is a riportjelleg ellenében érvényesül.

Móricz Zsigmond fénykorában

Móricz álriporterségét vagy spontán riporter módszerét jól példázza a *Milyen szép tud lenni ez a csúf világ* (1926) című írása. Az ebből vett idézetek mozaikjából összeáll a jellemző móríci gyakorlat képlete:

„Kora reggel felültem egy vonatra, elmentem velem messzire, s este visszajöttem.

Egy kis faluban töltöttem öt órát a határon. Ismeretlen helyen, ahol sose jártam. [...]

Egy órát hevertem a domb hegyén, s gyermek lettem, és gyermekversike sorokat írtam...

Testben, lélekben megújulva mentem be a faluba, a kis falun végig. [...]

A falu közepén egy virágos kúria feltűnt. Kőszlopos kapuja nyitva. [...] Nem tudom,

hogy történt, valami ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy a nyitott kapun belépjek. [...]

Én a nyitott kaput úgy nézem, hogy engem várnak... [...]

Már bent is voltam. Csak a tornácra hőkentem meg egy kicsit: mit fogok mondani? [...]

Egy óra múlva elbúcsúztam.”

A riportjellegre az utal, hogy az említett egy órában feltárul a házban lakó család élete, de az írás terjedelmesebb részében Móricz önmagáról vall, már-már létfilozófiai fejtegetésbe bocsátkozva, és ez sokkal fajsúlyosabban van jelen a szövegben, mint a falusi életforma részleteinek bemutatása.

Az igazi riportban erős az írónak mint riporternek a pozícionáltsága. Azáltal válik erőssé, hogy a riportszituáció nem esetleges, nem véletlenszerűen teremődik, nem spontán jön létre, hanem valamilyen előkészítettség, célra irányultság ölt testet benne, és a riporttémától idegen, személyes tartalmak nem tolazkodnak előtérbe.

A móríci „spontán riportok” néha azt sugallják, hogy a szépírói anyaggyűjtés *mel-léktermékei*, vázlatok, témaforgácsok. Ennek a jelenségnek a bizonyítéka például *A szabolcsi földvár* (1928), amely novellaformában köszön vissza az *Ebédben*, vagy a *Tulipánfa az Alföldön* (1927), amelynek motívuma átkerül az *Úri muriba*. Az erdélyi

riportok egyikének, a *Szebb jövőt!*-nek¹³ a témája, egy tejszövetkezet működése, pedig szinte kalandos módon kel új életre. A *Betyár* alapján készült *Szép csillag* című film¹⁴ forgatókönyvét az a Jankovich Ferenc írta, aki a *Kelet Népe* munkatársa volt. A film-cselekmény a regénytől idegen módon úgy fejeződik be, hogy a börtönből szabadult Avar Jani egy szabolcsi tejszövetkezet elnöke.

Ám *Móricz nem riporter!* Abban az értelemben semmiképp, ahogy hagyományos módon erre az újságíró típusra gondolni szoktunk. Ha annak neveznénk, lefokoznánk közéleti igyekezetét. *Móricz közíró*, ahogy a mai terminológiában ez a szó megjelöl egy személyiséget. A közíró nem szorítható bele egyetlen műfaj kalodájába sem. A szerteágazó érdeklődés, a felelős gondolkodás mindenkor keresi a legmegfelelőbb csatornát a megközelítésre. Természetesen *Móricz elsősorban szépíró*, s ez kifejezésre jut közéleti írásaiban is.

Ahhoz azonban, hogy szépíróvá válhasson, kellett az a lépcső, amit az újságírás jelentett számára. Ezt a pályát Debrecenben kezdte, majd innen a fővárosba, *Az Újság* szerkesztőségébe került (1903). Czine Mihály írja a pályakezdő Móriczról: „Kínnal, gyötrellemmel járt neki az egyszerű újságírói teendők elvégzése is, egy-egy riport megírásával még évek múlva is verejtékesen készült el. Nem volt újságírói természet.”¹⁵

A *Nyugat* 1924-es Móricz-számában az akkor már neves író „kezdőkoráról” két olyan kollégája is nyilatkozott, akikkel együtt dolgozott Kozma Andor napilapjában. Az egyik Szilágyi Géza: „A megbukott riportert – ma ennek a nehezen kielégíthető, még írásművészettel sem megvesztegethető céhnek is tiszteletbeli tagja – áthelyezték »Az Újság« vasárnapi gyermekmellékletéhez...”¹⁶ Hasonlóképp ír róla a másik, Elek Artúr is: „Nagyon szigorúan bántak vele a szerkesztőségben, mindenféle újságírói képességet elvitattak tőle.”¹⁷

A képességek persze ott szunnyadtak a fiatalemberben, csak a képzettség és az érettség hiányzott, de a kibontakozás pusztán idő kérdése volt. Móricznak ebből a kezdő korszakából egyetlen cikke sem került be a *Riportok* közé, de az *Ökörítőtől* kezdve a szerkesztői szándék szerint minden további igen.

Közel félezer írásról van szó! Hihetetlen mennyiség ez!

A kötetek korrekt módon biztosítják a tájékozódást, időrendben sorakoztatva fel a cikkeket, megadva a megjelenés pontos helyét és idejét.

Az érintett sajtóorgánumok száma húsz, közöttük a leggyakoribb forrásként az ún. Est-lapok szerepelnek. Móricz e lapcsoport munkatársa volt 1913-tól 1939-ig, amikor a hatalom mindhárom működésének megálljt parancsolt. *Az Estben* 122, a *Magyarországban* 110, a *Pesti Naplóban* 108 közlemény alatt szerepel a neve. Közírói működésének első felében legfontosabb fóruma a *Pesti Hírlap*, amely 45 írásának adott helyet. Utolsó cikkét itt 1919. április 17-én hozták le. A *Színházi Életben*

¹³ A riport a *Kelet Népe* 1942. május 1-i számában jelent meg.

¹⁴ A filmet Jelinek Imre rendezte, 1942 karácsonyán került mozikba, de mára egyetlen kópiája sem maradt fenn.

¹⁵ CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Budapest, 1960. Magvető Könyvkiadó, 113.

¹⁶ SZILÁGYI GÉZA: A boldog világ költőjéről II. *Nyugat*, 1924. 4. sz.

¹⁷ ELEK ARTÚR: Móricz Zsigmond kezdőkora. *Nyugat*, 1924. 4. sz.

megjelent 14 tárcája kisebb jelentőségű, a *Nyugat*ban közölt 15 írásából egy tucatnyi abban az időben született, amikor az író neve főszerkesztőként szerepelt a lap fejlécén (1929 decemberétől 1933 februárjáig). Utolsó éveiben megcsappantak közlési lehetőségei, a keresztény sajtó nem bocsátotta meg neki, hogy zsidó fórumoknak dolgozzon. Ekkoriban Zilahy Lajos lapja, a *Híd* adott számára lehetőséget (14 cikk), írásainak többsége pedig saját folyóiratában, a *Kelet Népe*ben látott napvilágot (24 írás).

III.

A Móricz-recepció legszembeütőbb adóssága azoknak a publicisztikai írásoknak a részletező áttekintése, amelyek a szóban forgó *Riportok* kötetekben olvashatók. E cikkgyűjteménynek nincs önálló feldolgozása, és az író munkásságát részletező monografikus művekre is az jellemző, hogy szerzőik „mászoláznak” a közel félezer írást felölelő anyagból. A címsze-

Móricz Zsigmond a *Nyugat* 25 éves jubileumán (Fotó: P. I. M.)

rűen említettek száma alig néhány százalék, különösebb figyelem pedig csak néhányra irányul közülük. Azokra leginkább, amelyek összefüggésben állnak az életmű más darabjaival, vagy történelmi, kultúrtörténeti kontextusba helyezhetők, illetve életrajzi vonatkozásúak. Ám a helyzet nem véletlenül alakult így.

Ha nem is tekinthető egyenes arányosságot kifejezőnek az a viszonyszám, amely a *Riportok*ban közölt írásoknak a Móricz-recepcióban előforduló gyakorisága és az életműben képviselt jelentősége között mutatkozik, de tájékozódási pontnak mégiscsak felfogható.

A hivatkozások gyér száma több ok következtében is magától értetődő. Móricz maga is nyilván tudatában volt a publicisztika avulékonyabb természetének, jelennek szóló irányultságának, aktualitásában rejlő hatóerejének. Nem is tudunk róla, hogy törekedett volna közéleti cikkeinek kötetformában történő újraközlésére.

Az azonnali közlésre szánt írásainak döbbenetesen nagy száma mögött azt is észrevételeznünk kell, hogy jelentős részük *kettős kényszerhelyzetben* született. Szépirói munkásságának sikerei következtében neve a napisajtóban is húzónévvé vált. Egy bulvárlap kelendőbb lett, ha Móricz-cikk szerepelt benne, és a lapkiadók ezt a reklámértéket igyekeztek is meglovagolni. Az író többfelé szerződés kötelezte, hogy időben és megfelelő terjedelemben rendelkezésre álljon. Ez a folytonos készenlét nem vált a szövegminőség javára. Írnia kellett, ha volt témája, ha nem. E harapófogó-helyzet következtében született például olyan írása, mint a *Pesti Dunapart* (1928). „Itt lakom

a Fővám téren s az erkélyem a dunapartra nyílik. Gyönyörű kilátás.” Így kezdődik az a két oldalas tárca, amelynek témája a puszta látvány. Vagy egy másik, hasonló műfajú cikke, az *Írógép* (1932). Könnyű beleképzelnünk magunkat az író helyébe, aki leül a masina elé, írnia kell, de tanácstalan, miről is, végül magáról a szerkezetéről ír, amivel a kenyerét keresi.

Ennél is nagyobb kényszerhelyzetet teremtettek Móricz Zsigmond számára az anyagi gondok, amelyek főként második házassága után sokasodtak. Írnia kellett, s minél többet, mert egyre komolyabb adósságok terhelték. Így vall körülményeiről 1936-ban: „Ha visszagondolok erre az örültekházára, amit teremtettem magamnak: egyetlen dologért dolgozni s csak dolgozni, pénzért, amit egy nagy stílusú nő elfröcs-csentsen [...] nekem tíz év óta nincs eszmetermelésre időm, nekem pénzt kellett keresni. A világ csodája, hogy nem járatam le magam. Ez csak a roppant testi energiámnak köszönhető, s annak, hogy az előző húsz évben raktárt gyűjtöttem élményben, tapasztalatban és főleg írói gyakorlatban.”¹⁸

Egy harmadik tényezővel is szembe kell néznünk, ha a színvonalbeli gondokat mérlegeljük. Erről is ír Móricz a napi feljegyzései között Miklós Andornak, Az Est Lapok tulajdonosának halálakor: „A magyar életről soha nem írhattam meg a véleményemet, mert nem adta ki.”¹⁹ Ez így túl súlyos megállapítás, nem fedi teljesen a valóságot, de bizonyos, hogy alkalmanként jelenthetett visszafogó erőt a markánsan jelentkező kiadói akarat. Néhány esetben, mint például az apologetikus jellegű *Szurmay* (1915) című tábornokportréban, vagy a szabolcsi dzsentrit kedvező színben mutató *Halásztanyában* (1928)²⁰ jól érzékelhető, hogy Móriczot bizonyos „taktikai” célok is befolyásolták tartalmi vonatkozásban.

Ha a *Riportokat*, a teljes szövegegyüttest mérlegre tesszük, a félig tele – félig üres pohár példázata juthat eszünkbe. Néha az elismerés, néha a hiányérzet ébred az olvasóban. Vannak közöttük a maguk műfajában kiemelkedő írások. Az agráriumról szólóakból kibontakozik Móricz koncepciózus elképzelése az átalakítására vonatkozóan; személyiségrajzának néhány kontúrja karakterisztikusabban körvonalazódik, mint egyik-másik önéletrajzi művéből; és még a jelentéktelenebb írásokban is fel-felcsillan egy gondolatszิปorka, ami kárpótolja az olvasót. Csak egyetlen példa: *A mozi tévedésben* (1933) a flash back eljárásra vonatkozó javaslata megelőzi a filmesztétikai irodalomban és a filmkészítési gyakorlatban bekövetkező változásokat.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy rengeteg az ismétlés ezekben a szövegekben (tanóra-látogatás, piaci-vásári tudósítás, amatőr színpadi bemutatók dicsérete, stb.), és a kellő ok nélküli lelkendezés, a „tejjel-mézzel folyó Kánaán” megjövendölése. 1940-es szatmári útja során megszemlél Matolcson egy állami támogatással, szénporral vegyített vályogból épült házat, amelynek technológiáját igyekezett népszerűsíteni, és ezt írja: „Én most meg vagyok nyugodva szülőmgyém sorsa felől.” (*Gazdag szegények-*

¹⁸ Móricz Zsigmond naplója, 361214. 1927 L h. [1936. december 14., 19 óra 27 perc, Leányfalu], Petőfi Irodalmi Múzeum, M. 100/3958.

¹⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: Naplók 1930–1934. 1933. XII. 3. vasárnap este 9.10. Budapest, 2016. Noran Könyvesház, 474.

²⁰ Az írás 1928. július 15-én egy napon jelent meg *Az Estben* és a *Nyírvidékben*.

nél)²¹ Vagy egy másik példa: a *Pécsen nincs koldus* (1934) című írásából: „...amennyire a mai nehéz s Pécsett különösen nehéz világgazdasági helyzetben lehetséges, az ember élete földi paradicsom.”

Nem válik dicséretére riportalanyainak egyszavas, sematikus jellemzése sem („remek férf”, „négy szép csendőr”, „szebbnél szebb lányok”, „nagyszerű emberek”, „pompás fiatalok”, a tanítóné és a tanító kitűnő kultúremlékek”), továbbá szemére vehetjük azt az egyoldalúságot is, hogy a munkásmozgalmat teljes mértékben mellőzi.

A *Riportok* teljes anyaga tökéletes összhangban van azzal, amit Móricz jelszószerűen fogalmazott meg a *Kelet Népe* 1940. január elsejei számában írt vezércikke címéül: *Hagyd a politikát: építkezz!*²² Mind ön maga, mind a társadalom, de főleg „a falvak és tanyák népe” számára ajánlott program ez a világháborús veszedelem idején.

Móricz nem volt apolitikus személyiség, de mindig távol tartotta magát a pártpolitikától. Nem köteleződött el soha egyetlen, belső szabályok vezette politikai alakulat mellett sem, hanem a legtágabb értelemben vett nemzetpolitikai célok szószólója volt. Szemléletét röviddel halála után Németh László így jellemezte: „Móricz Zsigmond nem volt egyetlen párt ellen se. Ő egyszerűen nem bírta tudomásul venni a pártokat, sem a politikaiakat, se az irodalmiakat. Az ő pártja a valóság volt.”²³ A *Riportok* minden darabja visszaigazolja ezt a minősítést.

Am valóságsszemléletéből jobbra kirekesztődött a munkásproletár, és figyelme döntően a mezőgazdaságban dolgozó szegények (akiket mezőgazdasági munkásoknak nevezett) felé fordult. Közéleti írásainak hosszú sorában törekszik – altruista szellemben – programot adni számukra. Nézetei azonban megragadnak a gyakorlati tapasztalatok szintjén, de agrártudományos megalapozottság híján ingatag elképzelésekre épülve.

A Tanácsköztársaság szövetkezetesítési elképzeléseivel szimpatizálva a *Virágnylás*-ban (1919) ezt jövendöli: „El fog jönni az idő hamarosan, hogy a kisgazdák megfúlnak a saját zsírjukban, és maguk fogják kérni, hogy birtokukkal bocsátkozhassanak a szövetkezetekbe.” Később már a kisgazda típusú gazdálkodást tartotta üdvözítőnek, majd évek múlva örömmel propagálja azt a nyíregyházi gyakorlatot, amelyben a város földbirtokára feles művelőket telepítenek, akik szakember irányításával a közös gazdálkodás sajátos formáját alakítják ki (*Bokor-bérlet*, 1935).

²¹ A *Kelet Népe* 1940. március 1-i számában szerkesztőségi közlemény (!) tudatta (az író betegen feküdt otthon), hogy Móricz „Február tizedikén Mátészalkára utazott a Népjóléti akció megtekintésére, és Fehérgyarmaton, Jánkon és Matolcsón és több kisebb községben nézte meg az akció építkezését.” Ebből azonban csak annyi bizonyos, hogy eljutott a legközelebbi faluba, Matolcsra. Az itt szerzett élményei alapján írta meg a *Gazdag szegényeknél c.* riportját. „Hó, hó, végtelen tömegű hófehér hó az egész világ. Hogy jut eszébe valakinek autón menni ilyenkor. A hó megköti a kereket...” – így kezdődik írása. Innen visszafordult, és négy napot várakozott a városban, de annak nincs nyoma, hogy a *tervezett* utat végigjárta volna. R riportjában csak Mátészalkát és Matolcsot említi, a megyére vonatkozó adatokat pedig valószínűleg vendéglátójától, az állami Gazdasági Iskola igazgatójától szerezte. A Mátészalkán megjelenő *Szatmár és Bereg* febr. 25-i számában, ahol cikket közöltek az íróvendégről, sem esik szó más falvakba tett utakról.

²² Érthetetlen, hogy Nagy Péter miért nem közölte ezt a vezércikket a *Riportok* IV. kötetében.

²³ NÉMETH LÁSZLÓ: Móricz Zsigmond. In: N. L.: Homályból homályba. Budapest, 1977. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 446.

Ezekkel az elképzelésekkel összefüggésben változik Gömbös Gyuláról alkotott véleménye. 1933. szeptember 11-én ezt jegyzi be naplójába: „Gömbösre haragudjak? Gömbös egy darab szar. Miért haragudjak rá? Arra jó, amire való.”²⁴

Két évvel később Móricz egyike azoknak az újságíróknak, akiket a miniszterelnök közös interjúra fogad. *Kormányozni csak optimizmussal lehet* címmel adja közre a *Magyarország* 1935 karácsonyi számában az ott hallottakat. Így fejezi be az írást: „Az bizonyos, hogy kormányozni csak optimizmussal lehet. Gömbös Gyulában ez teljes mértékben megvan. Egy olyan ember benyomását kelti, aki hisz abban, amit mond, amit csinálni akar.”

Véleménye megváltozásában döntő szerepe van annak, hogy Gömbös szájából a maga elképzeléseit hallja vissza. Például azt, hogy „[n]ekem most a legkedvesebb az Alföld problémája. A magyar parasztot modernizálni kell. Meg kell tanítani, hogy nevelje a fát. A kisbirtokos tanulja meg a kezelést, ahogy a kecskeméti nép csinálja...” A gyümölcsfa-program mellett hangot kap a miniszterelnöki tervekben Móricz másik vesszőparipája, a népoktatás, aminek 1936-tól kezdve cikkeiben és előadásaiban oly nagy figyelmet szentelt.

Álláspontjuk összetetallokozik a „magyar faj” dicséretében is. Móricz így fogalmazott egy 1934-es írásában: „Hiszek a magyar faj életerejében, intelligenciájában és jövőjében.” (*Reményt hoz a tavasz*). Itt ezt a megerősítést hallja: „A magyar faj olyan testi-lelki kvalitásokkal bír, hogy méltó rá, hogy a legnagyobb feladatok bízassanak rá.”

Móricz közéleti írásai az esetek döntő többségében egyedi jelenséget világitanak meg. A ritka kivételek közé tartozik *A tizenkettedik órában* (1926), amelyet műfaji szempontból álintérjú formájába burkolt politikai esszéként határozhatunk meg, és jelentőségét az adja, hogy *az író politikai credoját foglalja össze*. Megteremt egy képzeletbeli helyzetet: éjfélkor megjelenik dolgozósobájában „a fejedelem” (egyértelmű célzással kedvenc regényhőseire, Bethlen Gáborra), és a hivatlan vendég szájába adja a maga véleményét a közelmúltról, a jelenről és a jövő esélyeiről.

Bethlen-Móricz szerint a kivándorlási hullám és a Nagy Háború után „roppant vágy támadt az emberiségben a csendes és boldogító termelő munka után. Ezért robbant ki a Forradalom, ellentmondást nem tűrő jelszavak alatt. S ahogy a zűrzavarban a gazok és a söpredék került az élre és a forradalmak törvénye szerint a legüresebb lángok lobogtak a legmagasabban...” És mi történt ezt követően? Alkalmasint „a kommün óta itt semmi sem történt... Itt igazán senki sem *cselekedett*... [kiemelés Móricztól – H. P.]”

Cselekedtek viszont a győztes hatalmak. Döntésük következményéről ezt írja: „Magyarország Trianonban elvesztette területének kétharmadát: de megtartotta a legbecesebb egyharmadot. Ez a magva, fészke, a törzsöke a magyarságnak.” Azaz a közhangulattal ellentétben – 1926-ot írunk – nem a veszteség felől, és nem a világfájdalom jegyében fogalmazza meg álláspontját.

A megváltozott államiság előnyeit pedig a következőkben látja: „Nincs fölötte egy idegen államhatalom, amelyik gyarmattá aljasítsa, s akinek érdeke legyen, hogy meg-

²⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: Naplók 1930–1934, Leányfalu, 1935. szept. 11. de 10 óra, 403.

akadályozza kultúrájának s nemzeti önérzetének fejlődését. S nincsenek más fajhoz tartozó tömegek, akik ellensúlyozzák ugyanezt: nincsenek román, szerb, tót s német nemzetiségűek, akikről többé soha sem tudott volna a magyarság önálló lenni...”

A Bethlen bőrébe bújít Móricz felveti a zsidókérdést is, és ahogy megnyilatkozik, az is bizonyítja, hogy feltételezett antiszemitizmusa hamis vád. S az írás végző verdiktje: „A magyarság életerős fiatal faj, mert hiába ezeresztendő, erői kihasználatlanok... Helyzete kedvező, viszonyai javulók. Csak egy szót neki: munkára!”

IV.

Szolgáltassunk igazságot a riporter Móricz Zsigmondnak! Vegyük el a címben olvasható értelmező jelző idézőjelét, amely inkább szólt egy téves szerkesztői álláspontnak, mint neki, aki a riport műfajában is fel tudott nőni legjobb önmagához, még ha szűknek is bizonyultak számára e zsáner keretei.

Ilyen kvalitást képvisel a *Tiszazugi méregkeverők* (1930) peréről szóló riportja. A feleslegesnek ítélt férfaktól a légyölő ragasztóból kioldott mérreg segítségével szabaduló asszonyok ügye széles érdeklődést váltott ki, mint hajdan a tiszzaeszlári per, és Móricz több írásában is foglalkozott vele. Az említettel kapcsolatban, amely a *Nyugatban* jelent meg, Nagy Péter joggal állítja, hogy „az egyik legkitűnőbb, novellisztikus elemekkel kevert riportja.”²⁵

Egy sor fontos riportja született 1941-es erdélyi látogatása során.²⁶ Közülük is kiemelkedik *A szombatosok között*. Első útja hozzájuk vezetett. Látni akarta az erdélyiségnek, illetve a székelységnek ezt a sajátos színét, amit főként Kemény Zsigmond *Rajongókja* alapján ismert.

Bözödi György, a környékről származó kolozsvári író kísérté el többek között Bözdújfalvára is, ahol még élt néhány e hitet valló ember. A fiatalembernek alkalma nyílt megismerni Móricz alkotói személyiségét, amelyben az érdeklődés, a társadalmi jelenségekkel kapcsolatos érzékenység és a kapcsolatteremtésre kész nyitottság képezte az alapot olyan riportok megszületéséhez, mint a *Székelyszöttek* vagy a *Juhnyírás a csíki havasok között*. Bözödi kitűnő esszéje, a *Móricz Zsigmond a székelyek között*²⁷ egyszerűsmind útirajz és személyiségkép.

A szombatos riport megszületésével kapcsolatosan olvashatjuk: „Móricz írásában egyetlen szónyi változtatás nincs a beszélgetések lefolyásán, sem hozzá nem fűzött, csak kiválasztotta, ami lényeges, és mégis olyan novellának is beillő, egységes az egész [...] A beszélő bözdújfalvi ember egyszerre Móricz Zsigmond alakjává vált, pedig a saját szavait mondja, és a saját környezetében él. Azt hiszem, éppen ez a művészet

²⁵ Utószó a III. kötethez. In.: MÓRICZ, 1958. 774.

²⁶ Nagy Péter azt írja a *Riportok IV.* utószavában (679.), hogy Móricz „[[b]oldog örömmel siet 1941-ben, majd a következő évben is Erdélybe, járja be a Székelyföldet...”, de ez nem felel meg a tényeknek. Az író 1942-ben már nem járt Erdélyben. A szerkesztőt valószínűleg az tévesztette meg, hogy az 1941-es élmények alapján írt *Juhnyírás a csíki havasokban* 1942-ben jelent meg a *Kelet Népe*-ben.

²⁷ BÖZÖDI GYÖRGY: Móricz Zsigmond a székelyek között. In.: Móricz Zsigmond közöttünk. Vál., előszó, jegyzetek KÁNTOR LAJOS. Bukarest, 1979. Kriterion Könyvkiadó, 122–137.

titka, hogy az író a maga egyéni világának levegőjével mennyire tudja táplálni a fizikai világ létező embereit...²⁸

A szombatosoknál tett látogatás aktualitását az adja, hogy Észak-Erdély visszacsatolása után a magyar kormánybiztos felszólítja a szombatosokat, a „székely zsidókat”, hogy térjenek vissza őseik hitére, ellenkező esetben retorzióra számíthatnak. Ennek a fenyegetésnek 1941-ben már komoly nyomatéka volt. Bözödújfalván huszonegy család félelmében eleget tett a felszólításnak, mindössze hárman nem tértek ki. De megmaradt a zsidó templom, a rituális fürdő, a pászkasütő kemence, és természetesen a múlt emlékei. S maradt a nyugtalan lelkiismeret. Ebbe igyekszik belelátni az író, bár rendkívüli tapintattal teszi. Ez a riportja joggal nevezhető legjobb novelláival egyenértékűnek.

A *Kelet Népe* 1942. július 1-i számának címlapja figyelemfelhívó jelleggel utal a tartalomra: Riport a spiritisztákról. Móricz írása került a lap élére, de ott már ezzel a címmel: *Híradó a spiritisztákról*. Ami ebben olvasható, az valóban inkább híradó, ám az augusztus 1-i számban megjelenő folytatás (*Spiritiszta ülésen*) már színtiszta, szabályszerű riport, talán a legérdekesebb (ha szabad ezt a nem éppen esztétikai fogalmat használni itt), amit az író ebben a műfajban valaha is közölt. A szeptember 1-i szám hozza a harmadik részt (*Boldog Margit regéje*), amely részben híradó, részben riport, s mindenképp lényeglátó elemzése a szépirói tudat működési elvének. Ennek az írásnak a végén Móricz egy további folytatást is ígér, de a halál már nem engedi írógép elé ülni.

A három írás a töprengő, a metafizikai jelenségek iránt érdeklődést mutató, a misztikum és a reális valóság közötti összefüggéseket kutató szerző őszinte kitérülése. Egy megszállott múzeumi főkorifeus kelti fel érdeklődését a spiritiszták iránt. Móricz elméjéből kiderül, hogy foglalkoztatták őt korábban is a témába vágó kérdések: volt hipnotizőr társaságában, belekóstolt a grafológiába, meghallgatott tenyérszót. Mindegyik felé teljes nyitottsággal fordult, hogy végül a tényekre támaszkodva alakítsa ki véleményét. Ír egy esetről, ami tulajdonképpen mellékszál, mégis érdemes idecitálnunk:

„Van egy rendkívüli esetem. Írói héten voltunk Lillafüreden. Az IGE vezetője Pakots József volt, az író és képviselő, igen derült, kedves, agilis, egészséges ember. Este mondja, hogy rögtön Pestre kell mennie. Egy írotársunk, aki a tenyérolvasásnak mestere, véletlenül kíváncsi lesz a kezére. Megnézi, nem szól, a közeli barátokat félrehívja, s a legnagyobb rémülettel mondja, hogy Pakotsnak csak órái vannak hátra.

Pakots elutazott, s még az éjjel megjött a távirat, hogy amint megérkezett, meghalt. Nekem azt mondta ez a kézolvató barát ugyanakkor, hogy rettenetes soká fogok élni.”

A szomorú valóság az, hogy Móricz Zsigmond e cikk megjelenése után néhány nappal meghalt. A spiritiszták pedig minden bizonnyal csalódottak voltak. Személyében nemhogy támogatóra találtak volna, hanem olyasvalakire, aki napnál világosabban leplezi le szemfényvesztő szeánszaikat, csalárd manipulációikat.

²⁸ Uo., 124.

Az igazi hozadéka ennek a szellemi kalandnak Móricz számára az, hogy tudatosít benne egy felismerést a szépírói elme működés módjával kapcsolatban, s erre a spiritalizta médium tevékenysége döbbsenti rá:

„Íme: én is médiumnak érzem magam. Ugyanez történik Irtzl Máriával, amikor megszállja a szellem, s halandzsát rögtönöz. Kérdés, hogy én mekkora teret engedtem át a halandzsának, az üres és külső szószaporításnak? Képes vagyok-e valóban megérteni az összefüggéseket és a dolgok valóságát? [...]

[A] Hét krajcár óta olyan magas hatalmakat érzek magam felett, akik mint valami eszközt kormányozzák tollamat s írógépet (harminchárom éve mindent írógépen fogalmazok). Ezt a magas hatalmat sohasem tekintettem valami megszemélyesíthető lénynek, csupán az agyamban, idegeimben s egész lelki összességemben rejtve munkálkodó egységnek.”

Moldova György írja valahol, hogy az irodalom az őseMBER tábor tüze mellett született, amikor a sámán transzba esett, és hazudozni kezdett. Ugyanezt teszi a spiritalizta médium is, bár a módszerei jóval kifinomultabbak.

És az író?

Az író is hazudik, de ha hivatása magaslatán áll, az ő hazugsága karöltve jár az igazsággal.

Móricz Zsigmond leányfalui háza 1940 körül